

ICHAL: ПЕРША МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ З ІСТОРІЇ АРАБСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНІ

4–5 червня 2015 року в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулася I Міжнародна конференція з історії арабської літератури (ICHAL – International Conference on the History of Arabic Literature). Організаторами наукового заходу виступили Єгипетський центр арабської мови та культури і кафедра Близького Сходу Інституту філології за підтримки Посольств Арабської Республіки Єгипет і Республіки Ірак в Україні.

Інститут філології гостинно прийняв учасників з Азербайджану, Грузії, Єгипту, Ірану, Катару та Румунії. Українське сходознавство було представлено доповідачами від КНУ імені Тараса Шевченка, Інституту сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України, Львівського національного університету імені Івана Франка та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Почесними гостями конференції були Юрій Кочубей – відомий український дипломат, арабіст, Надзвичайний і Повноважний Посол України у Франції (1992–1997) та консул Республіки Ірак в Україні пані Зіна Мадхат Мухамед.

На пленарному засіданні учасників заходу привітали проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки) КНУ імені Тараса Шевченка проф. Петро Бех та консул Республіки Ірак в Україні пані Зіна Мадхат Мухамед.

Учасники також заслухали цікаву й інформативну доповідь **Ю. Кочубея** на тему “*Арабська література в контексті світової культури*”. Український сходознавець окреслив основні етапи взаємодії близькосхідної та європейської цивілізацій, зокрема літератур і культур, наголосивши на тих надбаннях, якими арабські народи поповнили скарбницю світової культури, а також на позитивних наслідках культурного симбіозу східної та західної цивілізацій. Ю. Кочубей нагадав, що арабська література збагатила світову літературу цілою низкою тем і сюжетів. Так, знайомство європейців із середньовічною арабською лірикою, притаманними їй мотивами й образами вилилося у появу нового ліричного стилю, названого “*dolce stil nuovo*”, що поширився в Іспанії, Провансі й Італії. І навпаки, появу нових поетичних форм в арабській поезії – мувашшаха і заджала – літературознавці пов'язують зі знайомством арабів із поезією Південної Європи. Іншими прикладами впливу арабської середньовічної літератури на європейську можна вважати такі жанри європейської літератури, як пікарескний роман і робінзонада. Ю. Кочубей також зупинився на зародженні і розвитку наукового орієнталізму, витoki якого простежуються від появи у Франції першого неповного перекладу казок зі збірки “Тисяча й одна ніч” на початку XVIII ст. Сюжети збірки широко використовуються у світовому театральному і кіномистецтві. Як приклад доповідач згадав момент перевдягання султана в опері С. Гулака-Артемівського, вочевидь запозичений з історій про Гаруна ар-Рашида. Ю. Кочубей також наголосив на важливості “Західно-східного дивану” Гьоте, що став своєрідним ключем до розуміння східної поезії європейським читачем. Сходознавець також торкнувся питання дослідження класичної та нової арабської літератури в Україні. Завершуючи свій виступ, Ю. Кочубей закликав молодих

орієнталістів-літературознавців до створення капітальної “Історії арабської літератури” українською мовою, наголосивши на актуальності і важливості такої праці.

У рамках пленарного засідання також було заслухано доповідь викладача Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка **Алі Субха** на тему “*Політика літератури та література політики в доісламській поезії*”.

Далі робота конференції проходила в межах секцій, розподілених за тематикою доповідей, що відзначалися різноманітністю й охопили різні аспекти історії арабської літератури від найдавніших часів до сьогодення.

Значний інтерес присутніх викликала доповідь **проф. Валерія Рибалкіна** “*Історія Юсуфа: сакральний канон і літературна традиція*” (Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України), в якій дослідник розглянув історію Юсуфа (Йосипа) в Корані та Старому Заповіті, вказуючи на спільні і відмінні моменти двох версій, а також образ Юсуфа в історичній літературі, зокрема у працях ат-Табарі та деяких інших текстах. Один з епізодів, на який звертає увагу проф. Рибалкін, – це спротив Юсуфа спробам дружини господаря спокусити його. У той час як Біблія говорить лише про анонімну “дружину Потифара”, книга “Сефер га-Яшар” називає її ім’я: Зулейка. Те саме простежується в ісламських джерелах. Епічні поеми на цю тему популярні в середні віки, найбільш відомою є перська “Юсуф і Зулейха”, написана поетом Джамі у XV столітті. Автор був суфієм і розглядав історію спокуси Юсуфа як алегорію містичного устремління до божественності.

Дареджан Гардавадзе (Тбіліський державний університет імені І. Джавахішвілі, Грузія) в доповіді “Семіотика міста Бейрута: літературні інновації Аміна ар-Рейхані” зазначила: незважаючи на те, що література Магджару створена за межами арабського регіону, вона становить невід’ємну і значну частину арабського руху відродження (*ан-Нагда*), є одним з основних каталізаторів модернізації арабської культури, ініціатором синтезу західних цінностей і східної культури. Ця література, відкрита для західних літературних впливів, сформувала підґрунтя для появи літературних інновацій безпосередньо на теренах арабського світу.

Амбівалентний літературний портрет міста, його метафорична трансформація в жінку та репрезентація міста-жінки, з одного боку, як чогось чистого, піднесеного, а з другого боку, як блудниці, повії – це явище в арабській літературі поширюється у 70-х роках XX століття (творчість Нізара Каббані, Махмуда Дарвіша, Еліаса Хурі) на тлі трагічних подій громадянської війни в Лівані і стосується, головним чином, Бейрута. А втім, такий підтекст і семіотичне значення притаманні західноєвропейській прозі та поезії XX ст., а згодом – і творам сучасних арабських письменників. А. Ар-Рейхані збагатив цей літературний феномен більш глибоким релігійно-філософським контекстом у своїх художньо-філософських есе (“Опис Бейрута”, “Велике місто”), у “Книзі Халіда” та ін. Значно пізніше, в часи громадянської війни в Лівані, такий літературний портрет Бейрута стає джерелом натхнення для багатьох видатних авторів.

Неабияке зацікавлення аудиторії викликала доповідь румунського арабіста **Габріеля Біцуни** (Бухарестський університет, Румунія) “*Karra ka-fi ta ka-fi, akbar taḥ allāh ta fi – Форми народних оповідок в арабській мові Сіїрта*”, в якій були представлені результати дослідження корпусу записів, зокрема, народних оповідань, зібраних дослідником у місті Сіїрті (Туреччина) у 2013 р. і серпні 2014 р. від інформаторів різних вікових категорій і професій. Арабський діалект Сіїрта, що належить до північно-месопотамської групи діалектів арабської мови, рясніє фольклорним контентом і дає багатий матеріал для наукових розвідок фольклористів та філологів.

Г. Біцуна спробував виокремити основні структури, що зустрічаються в усній народній творчості Південно-Східної Туреччини (в діалекті курманджі курдської мови, турецьких та інших північно-месопотамських діалектах того самого мовного

ареалу, до якого належить і арабський діалект Сірта), та їхній можливий вплив на формули, знайдені в казках Сірта. Також було здійснено спробу виділити формули, що використовуються в народних казках, а саме початкові (на кшталт “з давніх-давен”), медіальні та фінальні (“і всі вони жили довго і щасливо”), разом із ретельним аналізом їхніх етимологічних значень та інших функцій, на основі теорій усно-епічних формул, зокрема теорії Дж. М. Фолі.

Лала Байрамова (Інститут сходознавства імені З. М. Буніятова НАН Азербайджану) виступила з доповіддю “Вплив арабської літератури на фольклор Азербайджану”. Дослідниця вказала на давню історію азербайджано-арабських літературних і культурних зв’язків, коріння яких сягає другої половини VII ст. Л. Байрамова відзначила вплив збірки “Тисяча й одна ніч” як на фольклор, так і на літературу і культуру Азербайджану. Так, чимало сюжетів твору “Муніс-наме” Абу Бакра ібн Хосрова аль-Устада, сучасника видатного Нізамі Гянджеві, перегукуються із сюжетами “Тисячі й однієї ночі”. Крім цього, зазначена літературна пам’ятка надихнула азербайджанського композитора Фікрета Амірова на написання музики для однойменного балету. Л. Байрамова вказала на існування фактів впливу арабської літератури на образ героя народного епосу Азербайджану Кероглу, відомого у світовій літературі. Також багато арабських прислів’їв і приказок увійшли до азербайджанського фольклору.

Доісламській поезії були присвячені доповіді **Миколи Бастуна** “Поетичні розміри і жанри у дивані Імруулькайса” (Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України) і **д-ра Махмуда аль-Ашїрі** “Доісламська касида між нарративом поезії та нарративом історії” (Джорджтаунський університет у Катарі). М. Бастун проаналізував диван Імруулькайса і відзначив наявність чіткого зв’язку між жанром вірша і розміром, котрий обирав поет. М. Аль-Ашїрі розглянув касиду епохи *джагілії* не лише як самостійну одиницю з точки зору структури, а й водночас як таку, що доносить інформацію про повсякденність, місця, людей і події, враховуючи при цьому традиції літературного жанру і наближуючи текст до реального життя. Таким чином, поняття реальності перетворюється із зовнішньої “фізичної реальності” на “реальність тексту”. Дослідження порушує проблему доісламського поетичного тексту і його здатність доносити актуальне, злободенне, поруч із абсолютним і вічним.

Великий інтерес аудиторії викликала доповідь завідувача кафедри Близького Сходу Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка **доц. Тетяни Маленької** “Арабська й перська класична поезія в російських і українських перекладах XVIII – поч. XX століття”. Дослідниця розглянула історію перекладів творів арабської та перської класичних літератур спочатку з мов-посередників (переклад А. Філатова збірки казок “Тисяча й одна ніч” (1763–1771 рр.), А. Котельницького – фрагмента “Голестану” Сааді у вигляді байки про “Шаха, дєрвіша та мудреця” з французького посередника), пізніше – безпосередньо з оригіналу (А. Болдарев, О. Сенковський, І. Ботьянов). Т. Маленька зазначила, що вже у 30-ті роки XIX ст. з’являються перші переклади зі східного оригіналу, в яких дотримані поетичні форми (газелі, касиди, месневі), передані тропи, монорима тощо. У 50-ті роки XIX ст. Н. Берг здійснив переклад з “Хамаси” Абу Таммама, де зберіг віршовану форму та арабські автентичні образи, хоча відтворити метрику арабського аруду йому не вдалося. Проте на початку XX ст. завдяки орієнталістам-перекладачам Ф. Коршу, А. Кримському, І. Крачковському з’явилися художні переклади, які передавали особливості метафорики, композиції і навіть арабської метрики.

Питанню виникнення літературної мови як явища була присвячена доповідь д. філол. н. **Олексія Хамрая** (Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України) “Формування літературної і стандартної мов: крос-культурні перспективи”. У своєму виступі О. Хамрай охопив проблеми, властиві арабській філології у процесі її становлення, як літературознавчого, так і мовознавчого характеру.

Уявленням про Східну Європу в арабських джерелах була присвячена доповідь “Релігійні вірування і ритуали раннях слов’ян в арабських джерелах IX–XIII століть” **Ірини Мартиняк** (Львівський національний університет імені Івана Франка).

Юлія Петрова (Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України) виголосила доповідь на тему “Мовні особливості арабо-християнської літератури османського періоду”. Дослідниця зазначила, що, хоча османська доба традиційно розглядається як період занепаду культури та літератури християнських народів Близького Сходу, нещодавні дослідження довели: протягом цього періоду близько-східні християни були залучені до важливих культурних процесів. Перші століття османського правління стали періодом культурного відродження для християн Близького Сходу, які продемонстрували відданість своїй ідентичності та культурній традиції. Найважливіший період для арабської православної культури (XVII століття) має назву “мелькітський ренесанс”, ключовою постаттю якого був патріарх Антіохійський Макарій III Ібн аз-За‘ім (1600–1672). Однією з найвидатніших пам’яток арабо-християнської літератури османської доби є відоме історичне джерело “Подорож Макарія”, написане сином патріарха архідияконом Павлом Алепським (1627–1669). На основі аналізу чотирьох рукописних версій зазначеного джерела, що дійшли до нас (зберігаються в Києві, Лондоні, Парижі та Санкт-Петербурзі), дослідниця виділила типові мовні особливості тексту “Подорожі Макарія”, написаного середньоарабською мовою, притаманною християнській рукописній традиції тих часів. За класифікацією Дж. Блау і В. Лебедева, її можна охарактеризувати як “напівкласичну” середньоарабську мову (що зазнала впливу, головним чином, класичної арабської мови). Автор спробував написати свою роботу арабською літературною мовою, взявши за норму письмове койне християнської літератури тієї епохи.

Ю. Петрова виділила три характерні особливості цього різновиду мови, що простежуються на всіх рівнях: вплив розмовної мови, гіперкорекції та гібридні форми. Середньоарабська як видовий різновид мови виникає з поєднання цих трьох рис у тексті. Словник християнської середньоарабської мови зазнав суттєвого впливу інших мов, переважно грецької і турецької. Визначною ознакою мови рукописів є високий ступінь варіативності, непередбачуваності вживаних мовних форм, коли класичний та розмовний варіанти часто можна побачити разом у межах фрази або навіть слова.

Чимало доповідей стосувалися сучасних національних літератур арабських країн: **єгипетської** («Спогади про Александрію і процес згадування в романі “Місто шафрану” Едвара аль-Харрата» – **Тамар Мосіашвілі**, Державний університет Іллі, Грузія; “Конструювання історії сучасної єгипетської поезії” – **Богдан Горват**, КНУ імені Тараса Шевченка); **кувейтської** (“Жіноча новелістика Кувейту у другій половині XX століття” – **Інна Субота**, КНУ імені Тараса Шевченка), **країн Магрибу** (“Специфічне тло магрибської літератури” – **Ігор Логвінов**, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, “Жанр панегірика в марокканській поезії XX століття” – **Сергій Рибалкін**, КНУ імені Тараса Шевченка), **іракської** (“Криза вільного вірша в сучасній іракській літературі” – **Сафа аль-Гілялі**, “Народна поезія в Іраку” – **Саджід аль-Замілі**, “Виникнення новелістики в Іраку” – **Майсам аль-Джбурі**, “Структура особистості в романах Фуада ат-Текерлі” – **Мілад аль-Шібані**, КНУ імені Тараса Шевченка), **сирійської** (“Тоталітаризм і його вплив на сирійську літературу” – **Ірине Гюргадзе**, Тбіліський державний університет ім. І. Джавахішвілі, Грузія), а також дослідження арабської літератури з позицій порівняльного літературознавства: “Свобода в поезії Ахмада Шауки і Абд аль-Раззака Абд аль-Вахіда” – **Муфак Тамер** (КНУ імені Тараса Шевченка), “Порівняльне дослідження арабських і перських прислів’їв на прикладі класичних перських текстів” – **Наргес Мохаммаді Бадр** (Університет Пайям Нур, Іран).

Жваву дискусію викликала доповідь викладача сучасної арабської літератури Британського університету в Єгипті, на той час головного редактора Вищої ради з питань культури Міністерства культури Єгипту **д-ра Саміра Мунді** на тему *“Проблема пізнання Бога та її тлумачення в давній і сучасній арабській літературі (на прикладі творчості Ібн Туфейля і Нагіба Махфуза)”*. Відштовхуючись від припущення, що ідея Бога є центральною в арабо-мусульманській уяві в минулому і сьогодні, як у філософії, так і в Корані – засадничому тексті арабо-мусульманської культури, дослідник зауважує, що тлумачення арабо-мусульманських текстів тісно пов’язане з цією ідеєю. С. Мунді простежує розвиток уявлень про Бога в середньовічному арабському наративі, від основоположника ісламської філософії аль-Фарабі, котрий ототожнює Бога з абсолютним розумом, до шейха Ібн аль-Арабі, у творах якого пошук Бога трансформується з раціональних міркувань у чуттєву інтуїцію. Твір *“Хайй ібн Якзан”* порушив проблему пошуку Бога в декількох аспектах, починаючи від першої версії твору, написаної Ібн Сіною, в якій постає ідея про зв’язок між пізнанням Бога і практикою раціонального мислення та філософської медитації. Ібн Сіна вказав на здатність інтуїтивного пізнання дійти до такого самого осягнення Абсолюту (Бога), що й у випадку доказового пізнання. Друга версія твору під назвою *“Західне вигнання”* належить перу знаменитого суфія ас-Суграварді, який наполягав на ролі інтуїтивного пізнання, жодного разу навіть не згадавши раціональне. У версії Ібн Туфейля, яка є третьою і має ту саму назву, що й в Ібн Сіні, – *“Хайй ібн Якзан”*, автор поєднує раціональне мислення в пізнанні Бога й суфійську інтуїцію, при цьому остання переважає над раціональним пізнанням. С. Мунді спробував простежити на прикладі творів Нагіба Махфуза, яким чином питання пошуку Бога реалізується в сучасних творах і чи існує зв’язок між інтерпретацією цього питання в текстах середньовічної арабської спадщини (зокрема, в *“Хайй ібн Якзані”*) і творах Н. Махфуза. Дослідник доходить висновку, що в середньовічному арабському наративі відбуваються відхід від раціонального міркування в пізнанні Бога і пізнанні в цілому та його трансформація в інтуїцію. Щодо Н. Махфуза, то письменник висунув нову концепцію пізнання Бога і його пошуку, наголошуючи на творчості як одному з виявів божественного у Всесвіті, тобто творити – означає пізнати Бога.

Деякі доповіді торкалися сучасних явищ арабської літератури в цілому, зокрема *“Виникнення та еволюція літератури жасів у сучасній арабській літературі”* директора Єгипетського центру арабської мови та культури Інституту філології **Олени Хоміцької** та *“Дитяча література в арабському літературознавстві”* **Оксани Курпаль**, а також *“Будинки культури в сучасній арабській цивілізації”* **Кіфаха Акаші** (КНУ імені Тараса Шевченка).

Не оминули увагою літературознавці творчість видатного арабського поета Х ст. Абу ат-Таййіба аль-Мутанаббі (*“Теми людської природи і психології в афоризмах Абу ат-Таййіба аль-Мутанаббі”* – **Валерій Дудін**, КНУ імені Тараса Шевченка), а також збірку *“Тисяча й одна ніч”*, зокрема проблему її походження (доповідь *«“Тисяча й одна ніч”: дослідження походження і впливу»* – **Аділь Хамід Алзайді**, КНУ імені Тараса Шевченка) та використання мотивів збірки у творах нової арабської літератури, таких як п’єси Тауфіка аль-Хакіма *“Шагразада”* і *“Соломон Мудрий”* (доповідь *«Відлуння “Тисячі й однієї ночі” у творчості Тауфіка аль-Хакіма»* – **Абдул Рахман Шамседдін**, Джорджтаунський університет у Катарі). Дослідник із Катару наголосив, що Т. Аль-Хакім надзвичайно цінував арабо-мусульманську культурну спадщину, й особливо збірку *“Тисяча й одна ніч”*. А. Шамседдін розглянув причини, що спонукали майстра єгипетської драми звернутись до традиційних тем, ввівши їх у сучасний контекст, а також яким чином використання традиційних текстів може слугувати сучасним цілям. Крім цього, дослідник проаналізував образ Шагразади в інтерпретації Т. Аль-Хакіма.

Д-р Гейсам Сархан (Катарський університет) у доповіді “*Образ Гаруна аль-Рашида в історії та в літературі*” вказує на суперечливість зображення постаті цього відомого аббасидського халіфа кінця VIII – початку IX ст. в історичних джерелах і в художній літературі. Літературознавець зазначає, що існування величезної кількості усних повідомлень, літописів, текстів, у яких фігурує халіф, аж ніяк не допомагає визначити реальний портрет цієї особистості, а, навпаки, вносить ще більшу плутанину і неясність. Адже як історичні тексти, так і тексти художньої літератури схильні до позитивних чи негативних викривлень у зображенні реальних рис халіфа, що призводить, врешті-решт, до спотворення образу Гаруна ар-Рашида – від надмірної ідеалізації і звеличення до неприхованої зневаги. В історичних хроніках, починаючи від “Історії” ат-Табарі та закінчуючи “Історією халіфів” ас-Суюті, змалювання Гаруна ар-Рашида часто залежало від конфесійної приналежності історика. У художніх творах, як поетичних, так і прозових, образ халіфа був заручником авторської уяви, яка могла зобразити його таким, що відповідає або суперечить історичній дійсності. Для розкриття образу Гаруна ар-Рашида, що й до цього часу залишається оповитим таємницею, Г. Сархан послуговується імагологічним аналізом, який вивчає закони створення образу в культурі, його компоненти і рецепцію.

В останній день роботи конференції присутні долучилися до обговорення проблем викладання арабської літератури у вищих навчальних закладах у рамках профільного круглого столу. Дискусія стала логічним завершенням наукового заходу і викликала жвавий інтерес учасників, сприяла обміну викладацьким досвідом та окреслила напрямки розвитку й нові можливі підходи до вивчення та викладання арабської літератури в Україні.

Загалом, конференція пройшла успішно. Про це свідчать як схвальні відгуки закордонних учасників стосовно належного рівня її організації, так і наукова глибина й різноманіття представлених до обговорення тем. Основний зміст доповідей оформлено у збірці тез англійською та арабською мовами.

Ю. М. Кочубей, О. Г. Хоміцька